

nulói és tanári összetételükkel máris túlléptek ezen a korszakon.

A könyv további három fejezete foglalkozik a modernista tudás és tananyag kérdéseivel. Az egyikben az eddig viszonylag egyértelműen és magától értetődően használt „Európa” és „európai” fogalmak kerülnek górcső alá. Európa meghatározása egzakt földrajzi módszerekkel is nehézségekbe ütközik, ezt bármely lexikon felütésével magunk is ellenőrizhetjük. Annak a kérdésnek a kényes voltát, hogy hagyományos, történelmi, politikai szempontból mit jelent az európaiság, és hol húzódnak határai, közép-európaiaknak nem kell magyarázni. Egy nyugati könyvesboltban vagy az Európai Unió kiadványaiban akárki könnyen találhat „Europe” című, de Magyarországot fel nem tüntető térképet. Ezen nemesen fel is háborodunk, mi magyarok, s európaiságunkról lehengerlő érvekkel teszünk tanúbizonyságot. De nehezebben találunk érveket, vagy találnának a britek, ha a Liverpoolban négyszáz éve telepes feketék vagy az Európában magukat mintegy hatmilliósi lélekszámmal képviselő muzulmánok európaiságáról kellene meggyőznünk valakit. Az érintett népcsoportok európai állampolgárságától, évszázados jelenlététől függetlenül. Couly és Jones az „Európaerőd” alapvetően kirekesztő oktatáspolitikájára koncentrálnak. Amíg az európai államok többsége biztosítja népessége számára az állampolgári jogokat, beleértve a kisebbségi jogokat is, a kulturális jogok tisztelet már nem általános. Egy pluralista európai – vagy pluralista nemzeti – identitás elismerése, beismerése a meglévő kurikulum-rendszereket alapjaiban kérdőjelezné meg.

Az európai és a nemzeti identitás, önazonosság kérdését egy fejezet külön is taglalja *Etnocentrizmus, posztmodernitás és az európai tudásrendszerek* címmel. A szerzők úgy látják, hogy az etnocentrizmus közvetítésében jelentős szerepet játszanak az oktatási rendszerek. Törekedhetnek arra, hogy csökkentse ez a hatást, de növelhetik is. Az etnocentrizmus és a kirekesztés növelésének vagy csökkentésének számos filozófiáját és módszerét ismerték meg és alkalmazták már az iskolák. A speciális iskolák, a szegregált nyelvoktatás, a magán- és felekezeti iskolák, a standardizált tesztek alapján kiválogatott csoportok működtetése mind erősíthetik, mind gyengíthetik az etnocentrizmus és a kirekesztés érvényesülését. Ugyanakkor az integráció, az egyenlő esélyek politikája, a pozitív diszkrimináció, a közösségi iskola létrehozása, a felsőoktatási felvételi kvóták megszabása olyan rendelkezések, melyek szándéka az etnocentrizmus és a kirekesztés korlátozása vagy felszámolása. A könyv egyik legfontosabb megállapítása az, hogy az európai oktatási rendszerekben folyó munka egyik alapvető meghatározója a mai napig az európai és a nemzeti etnocentrizmus. Ha ez a megállapítás igaz, s a szerzők nem késlekednek példák sorát bizonyosságul felhozni, akkor ennek nagyon komoly következményei lehetnek az európai integrációs törekvések szempontjából. Már az is elég súlyos eset, ha szomszédos országok ugyanannak a történel-

mi eseménynek az ellentettjét tanítják, de még veszélyesebbnek ítélik a szerzők, ha mondjuk az Európai Unió országai konszenzusra jutnak a közös európai kultúra elemeinek kiválasztásában, s egy „pán-európai”, eurocentrikus tantervrendszer jön létre. Ez tovább súlyosbítaná a kisebbségek, a bevándorlók helyzetét és kilátásait (a csak fehér? csak keresztény?) Európában, s felerősítené a centrum-periféria vitát az Európai Unió éppen adott határain.

Az eddig röviden ismertetett fejezetekből is nyilvánvaló, hogy a szerzők polémiát folytatnak, s ez még inkább igaz a könyv utolsó fejezeteiben, ahol az érintett kérdésekre a brit, pontosabban az angol és walesi oktatási rendszer gyakorlatából hoznak fel példákat. Polémiájukat nem a ki ellen, hanem a kiért kérdése vezérli, s ezért a felvetett problémák modellként is működnek: bármely ország bármely szakembere könnyen behelyettesítheti őket a helyi színekkel, illetve okulhat a nem túl hízelgően beállított európai képből. Akár még a modernitás, akár már a posztmodernitás felől vesszük szemügyre az európai oktatási rendszereket, azt kell látnunk, hogy az iskolák és az egyetemek által közvetített tudást meg kell reformálnunk, s egy megjósolhatatlan fejleményeket hozó, ambivalens és bizonytalanságokkal teli jövőre kell Európának új generációit felkészítenünk.

(David Couly & Crispin Jones: *Postmodernity and European Education Systems*. London, Trentham Books, 1995.)

Kovács Katalin

LEHETSÉGES-E A LEHETETLEN?

A szerző e tanulmánykötetében az 1989 előtti és utáni közép-európai politikai berendezkedés elemző rajzát adja. Tanulmányában megelevenednek e korszak jellemző vonásai, így az állami önkény, a civil szféra erőtlensége, a változásra alig felkészült politikusi elit, valamint az Occidens sajátos elzárkózása, illetőleg kivülállása. Nyolc tanulmánya 1985-től napjainkig igyekszik a régió országainak politikai berendezkedéséről, belső és a történelmi hagyományok által befolyásolt politikai kultúráról körképet adni, oly módon hogy szintézise helyenként figyelemre méltóan újszerű megállapításokhoz is elvezet.

Elsőként az *Esszé a nacionalizmusról* címmel közölt és 1985-ben írt történelmi perspektívába ágyazott tanulmánya olvasható, amelyben több neves szerző (Aldus Huxley, Immanuel Wallerstein stb.) alapvető megállapításai szerepelnek. Huxley szerint pl. a nacionalizmus olyan pseudo-vallási gondolati rendszer, amelyhez fogalmak, ideálok és etikai köztudások kapcsolódnak. Meghatározó tényezőként hat a születési hely, az ismerős környezet, és az anyanyelv.

A nemzeti gondolat a történelem során először elem-táris erővel a francia forradalom idején jelentkezett. Ekkor fogalmazódnak meg azok a nemzeti alapfogalmak (haza és határ fogalom), amellyel napjainkig küszködnek bizonyos államok. Eszmetörténeti visszatekintésében szervesen közreműködő ún. felvilágosult filozófusok kapnak helyet, így a korszak szellemiségét fémjelző Rousseau és Herder tömören összegzett gondolatai.

Más kérdés, hogy itt a polgári értelemben vett és intézményi keretekhez köthető nemzetfogalom jelenik meg, így a sajátosan magyar nacionalizmus legjellemzőbb vonása a gentilizmus (Szűcs Jenő), vagy a sláv népek „etnikai mi tudata” nem szerepelnek.

Miszlivetz szerint a kapitalizmus racionális folyamat eredménye. Ebben a megfogalmazásban megkérdőjelezhető, hogy a Nyugaton lejátszódott eseménysorozat során valóban kiépítési kísérletről beszélhetünk, nem pedig egy szerves belső fejlődés eredményéről?

A 20. századi nacionalizmus vagy nacionalista mozgalmak már nemcsak európai, hanem globális jelenségnek számítanak. Amerikától Afrikáig mindenkit megmozgatnak és lázas izgalomban tartanak, annak az illúzióknak a reményében, hogy egy esetleges önrendelkezés nyomán enyhíthetővé válik a tömegek nyomora. Elemzését Wallerstein ismert elméletére a periféria, a félperiféria és a centrum államok természetes reakcióira illetve politikai kultúrára, gazdasági lehetőségekre építve vezeti elő, hogy mintegy új fogalomként jelenjen meg az a bürokratikus nacionalizmus, amelyet az industrializálódott világ erős és hatékony államapparátusa által manipulált jelenségként írhatunk le.

Közép-Európa keleti felének a régióból való mesterséges kiszakításáról illetve kelet-európaizálásáról szóló soron következő esszéjében felvetődik a kérdés: milyen lehetőségek adóttak arra, hogy a civil társadalom kezdeményezései érvényre juthassanak? A nyolcvanas évek végéről származó és szóló elemzés már egy bomlásnak indult birodalom (Gorbacsov és peresztrojka) nyomán önmagára eszmélő régió látetele.

Közép-Európa keleti országai 1989 után újra keresik helyüket abban a régióban, ahonnan a jaltai nagyhatalmi döntés erővel kilökte. A francia forradalom 200. évfordulóját Közép-Európa sajátos módon ünnepelte. Történelme során önrendelkezésre alig adódott lehetősége, így az az eufória, ami 1990-ig a kijózanodásig tartott és politikai téren számos nagyszerű eredményt hozott.

Miszlivetz Ferenc Közép-Európa és az Európába vezető út című 1990 és 1991 fordulóján írt esszéjében egyebek között erről az átmeneti időszakról közöl – kissé szkeptikus lélel – figyelemre méltó megállapításokat. Összegezi a nyugati politikusok változás előtti és utáni politikai téziseit, így Vogel és Brzezinski egyértelműen Közép-Európa-barát felfogását és ezzel szemben az „ultraliberalis” amerikai érdekcsoportok jelentős befolyását tükröző sajátosan konzervatív szemléletét: nevezetesen a status quo fenntartását Kelet-Közép-Európában.

1989 tekintetében a szerzőhöz hasonlóan számos szakember hasonló következtetésre jutott, nevezetesen: 1989 befejezetlen forradalmi valóban a nemzetállam alkonyaként jelentkezik? 1989 a Nyugatot valósággal sokkolta. Politikai szakértők vegyes benyomásoknak engedve nem képesek reálisan felmérni a valóság helyzetét illetve az ebből adódó páratlan lehetőségeket. A szerző megszólaltat több neves szakembert, így Francis Fukuyama-t, aki az Amerikai Külügyminisztérium Tervezési Osztályának vezetőjeként egyenesen a történelem végeként jellemzi ezt az eseményt. Az amerikai politikacsinalók, például George Kennan is nem egy újabb kezdetet, hanem valaminek a végét látják 1989-ben.

A Közép-Európa keleti felének szegényház-demokráciái óriási kihívással találkoztak akkor, amikor megkísérlik a lehetetlen és a semmiből gazdaságot, gazdagságot próbálnak kiváncsolni.

A szerző rávilágít arra a cseppet sem szívderítő helyzetre, hogy az Európai Unió inkább bizonyos szintű projekt támogatásokat részesít előnyben, mintsem hogy átfogó segélyprogramot dolgozott volna ki, ahogyan azt tette Spanyolországgal, Görögországgal és Portugáliával. Ezt a magára hagyott régiót, amely sem a régi, sem az új szabályok szerint nem képes működni, a posztkommunista anarchia és a káosz világaként jellemzi. A szakképzettség hiányára vezeti vissza, hogy a régi nomenklátúra középszerűnek is alig mondható középrétegei továbbra is pozícióban maradtak, így ez az 1989-90-et ügyesen átvészelt, és soha be nem számoltatott, új típusú racionális bürokráciát játszó régiiek a posztkommunista anarchiát a maguk javára fordították. Miszlivetz egyenesen veszélyesnek jellemzi az intézmények változatlansága miatt érzett tehetetlenséget, mely hisztériát szül, ami könnyen irracionális bűnbakkeresésbe fordulhat.

1989 Kelet-Közép-Európa számára egyben a jaltai és potsdami döntések alól való felszabadulást, azaz a II. világháború igazi befejezését hozta. Az átmenetek paradox voltáról szóló esszéjében pedig kilábalási lehetőségként a civil társadalom újjáéledésében, aktivitásában, azaz egy új típusú állam alulról való felépítésében látja megvalósíthatónak.

Utolsó előtti fejezetében az 1992. évet határkőként jellemzi, olyan értelemben, hogy a bomlás újra virágzásnak indult és a posztfeudál-bolshevik mentalitás is ekképpen kivi-rágzott. Hasonlóan a francia forradalomhoz, Kelet-Közép-Európa öncivilizációs folyamata is megtorpant.

Hivatkozik Szelényi Iván a Kelet-Európa forradalomban című kötetben megjelent tanulmányára, miszerint Közép-Európa keleti felére a lerobbant környezet, a demoralizált lakosság, a szétvert nemzeti burzsoázia és középosztály, a helyi tőke hiánya, elviselhetetlen adósságok valamint a balkanizálódás jellemző. Sajnálattal állapítja meg, hogy nem valósult meg a közép-európai Közös Piac, Ausztria, Magyarország, Csehország és Szlovákia valamint Szlovénia részvételével.

Miszlivetz utolsó, 1993 végén írt esszéje arról az n-edik útról szól, amelyet a régióknak mindenképpen meg kell

talánia ahhoz, hogy az európai illetve világgazdasági kényszerpályákhoz tudjon igazodni. Keserűen értékeli, hogy a régióon belül sem a gazdasági, sem a finansziális sőt infrastrukturális együttműködésből sem valósult meg semmi sem, helyette tovább romlott a környező államok közötti viszony. Hiányként jellemzi a Nyugat átfogó segélyprogramját, egy II. Marshall-segélyt, amely a felévszázados piacgazdasági kényszerűnét nyomán képes lenne a kilátástalannak tűnő átmenetet lerövidíteni.

(*Miszlivetz Ferenc: A lehetséges határainak újrafogalmazása. Szombathely, Savaria University Press, 1993.*)

* *

HOVÁ TARTUNK?

Magyarország és a környező országok számára – különösen az oktatás területén – komoly kihívás az európai integráció. A hazai oktatáspolitikai európai mércével összehasonlítva e közösség figyelmére esetleg bírálataira számíthat. Különösen igaz ez akkor, amikor Magyarország európai harmonizációja előrehaladott állapotba kerülve, Brüsszel „vigyázó szemei” által kísérvé nyomonkövethetőek az ithoni fejlemények. Újra kell fogalmaznunk oktatási rendszerünk számos elemét, új célokat kell megjelölnünk és ezek kivitelezéséhez a korábbiakhoz viszonyítva más módszereket szükséges alkalmazni.

A kötet szerzői Európára, mindenekelőtt az Európai Közösségre koncentrálnak, így a tíz tanulmány segítségével nemcsak országokról, hanem jellegzetes oktatáspolitikai témákról, sőt oktatáspolitikai problématerületekről is fogalmat illetve képet alkothatunk.

Palánkai Tibor bevezető tanulmányában számos statisztikai összehasonlító táblázat segítségével vizsgálja az európai integráció gazdasági és politikai háttérét. Hangsúlyt helyez a történelmi háttér, az integrációs kihívások valamint a világgazdasági erőviszonyok kimutatására.

Összevetve az Európai Közösség gazdasági teljesítményét és integrációs folyamatát arra a megállapításra jut, hogy az EK-országok gazdaságát – az 1970-es évek elejéig – lendületes és törésmentes fejlődés jellemzi. Táblázatában százalékos összevetésben szerepelnek a legfejlettebb valamint a fejletlenebb tagországok mutatói.

Érdeemes megjegyezni, hogy a KSH vonatkozó adatközlései nyomán a magyarországi kimutatások szerepeltetése hiányolható, ugyanis a téma iránt érdeklődő emiatt kénytelen más tanulmányt is kézbe venni, hogy nyomonkövesse az összevetéseket. E hiányosságok azonban nem csorbítják a tanulmány adatgazdagságát, pontos tárgyismeretét, ami szélesebb perspektívába helyezi az integrációt.

A tanulmányból kiderül, hogy az EU országok 1973 után komoly recessziót éltek meg, aminek következtében technikai innovációt és szerkezeti változást kellett végrehajtaniuk. E téren sokkal lassabbak voltak mint Japán vagy az Egyesült Államok. A stratégiaiváltás – szemben a keleti blokkal – az

1980-as évektől lendületet vett, kivételt képez a munkanélküliség, amellyel az unió több mint tíz éve küzd. A szerző közli a *European Round table of Industrialists* vonatkozó tanulmányát, ami megállapítja hogy a munkanélküliek közül 3 millió a regionális mobilitás hiányának tulajdonítható, míg 1,5 millió a szakmai rugalmatlanságnak.

Darvas Péter tanulmánya a felsőoktatással foglalkozik. Felvázolja a várakozások és kihívások lehetőségeit, választ keres a várakozásokból adódó problémákra, továbbá megjelenti az integrációs alapok lehetőségeit, valamint a felsőoktatás és az állam kapcsolatát. Történelmi visszatekintésében kibontakozik a hetvenes évek olajkrízise nyomán kialakult piaci, szakmai és politikai kontrollmechanizmusok közötti kapcsolatrendszer, valamint ezzel összefüggésben az akadémiai világ hagyományosnak tekintett értékrendszerének ütközése a költségvetési restriktióból eredeztethető kényszerintézkedésekkel.

Megállapítja, hogy mára a magas szintű tudás veszített presztízseből, mivel a hétköznapi haszonnalvőség elsősorban a közvetlenül hasznosítható ismeret igénye felé fordult, eszerint a kérdés úgy alakul, hogy a letűnő szabályzók helyébe milyen új viszonyok kerülnek. Ezek már megjelentek Franciaországban, Angliában, Németországban, Svédországban, Norvégiaiban, Hollandiában, Belgiumban, Finnországban és Olaszországban egyaránt, ennek során a felsőoktatási intézmények akadémiai típusú vezetői helyett, illetve mellett egyre nagyobb mértékben vállalkozói, ún. menedzser-típusú vezetők jelentek meg. A stabil jogi alapok hiánya miatt a nyugat-európai felsőoktatási integráció fő formájaként pénzügyi alapokat hoztak létre, amelyek intézmények közötti autonóm együttműködések, kutatásokat, tanár-, kutató-, és diákcseréket voltak hivatva támogatni. Ezek a programok jelentették a későbbi felutás alapjait.

Hasonlóan az előző szerzőkhöz Setényi János is a felsőoktatási és kutatási szféra oldaláról közelíti meg az európai integráció oktatási kihívásait. Elsősorban a nemzetállam keretein belül megjelenő felsőoktatást, a fenntartó és intézmény közötti feszültséget valamint az európai integráció várható hatásait. A szerző empirikus alapokra támaszkodva hangsúlyozza a történelmi hagyományokat, nevezetesen a nemzetállam előtti felsőoktatás egyetemességét pl. a középkori egyetemek regionális csoportosulásait, amelyek natio-kba tömörültek.

Magyarországon az 1980-as években gyorsult fel ismét a felsőoktatási rendszer nemzetközivé válása (Tempus, Világbank, Phare). Ennek során az európai tudományos-egyetemi piac megjelenése a hazai intézményeket képzésük nemzetközi elismertetésére ösztönzi.

Elemzésében megjelennek az új nemzetközi struktúrák, hatásmechanizmusuk valamint az, hogy a pályázatok keretében történő versengés nyomán kialakult új oktatási és kutatási lehetőségek milyen módon hatnak a magyarországi viszonyokra, ezen belül is a hazai intézményi szférára.